

HUQUQIY SAVODSIZLIK JINOYATCHILIKNING OSHISHIGA OLIB KELADIMI? (O‘ZBEKISTON TAJRIBASIDA TAHLIL)

Hafizullayev Javlon

ALFRAGANUS UNIVERSITETI

Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi

2 – bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekistonda huquqiy savodsizlik va jinoyatchilik darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi. Tadqiqotda jamiyatda huquqiy bilim darajasining pastligi, fuqarolarning qonunbuzarliklarga yo‘l qo‘yish ehtimolini qanday oshishi, jinoyat sodir etilishidagi psixologik va ijtimoiy omillar o‘rganiladi. Mavjud statistik ma’lumotlar, sud-amaliyotlari va ekspert fikrlari asosida O‘zbekiston tajribasida bu muammo qanday namoyon bo‘layotgani va qanday yondashuv orqali ushbu masalaga yechim berish yoritilgan. Maqolada shuningdek, huquqiy savodxonlikni oshirish orqali jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar yuzasidan takliflar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: *huquqiy savodsizlik, jinoyatchilik, huquqiy ong, O‘zbekiston tajribasi jinoyat profilaktikasi, huquqiy ta’lim, ijtimoiy muammolar, fuqarolik madaniyati, qonunbuzarlik.*

ABSTRACT

This scientific article analyzes the relationship between legal illiteracy and the level of crime in Uzbekistan. The study examines the low level of legal knowledge in society, how citizens increase their likelihood of committing crimes, and the psychological and social factors involved in committing crimes. Based on available statistical data, judicial practices, and expert opinions, the article examines how this problem manifests itself in the experience of Uzbekistan and what approach can be used to solve this issue. The article also provides proposals for measures aimed at preventing crime by increasing legal literacy.

Keywords: *legal illiteracy, crime, legal awareness, Uzbekistan's experience in crime prevention, legal education, social problems, civic culture, crime.*

KIRISH

Hozirgi globallashuv davrida har bir fuqarodan nafaqat iqtisodiy va siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etish, balki o‘z huquq va majburiyatlarini chuqur bilish, ularga ongli ravishda amal qilish talab etiladi. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat darajasi har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan

asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan olib qaralganda, aholining huquqiy savodxonligini oshirish, huquqiy tarbiyani takomillashtirish orqali jinoyatchilikning oldini olish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Afsuski, ayrim hollarda fuqarolarning qonuniy me'yorlar va o'z huquqiy maqomiga yetarlicha e'tibor qaratmasligi, mavjud qonunchilikdan bexabar bo'lishi ularni bilmagan holda yoki ataylab bo'lmagan holatlarda huquqbuzarliklarga yo'l qo'yishlariga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy zaif qatlamlar — yoshlar, ayollar, qishloq aholisi va huquqiy ta'limdan chetda qolgan guruhlar orasida bu holat ko'proq uchraydi. Bunday vaziyatlar esa o'z navbatida jinoyatchilikning ko'payishiga, jamiyatda huquqiy befarqlik, qonuniylikka bo'lgan ishonchning susayishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda huquqiy davlat asoslarini mustahkamlash, fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish, huquqiy savodxonlikni keng targ'ib qilish borasida qator tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, ayrim tahlillar va statistik ma'lumotlar huquqiy bilimsizlik hali ham jinoyatchilikka sabab bo'layotgan muhim omillardan biri ekanini ko'rsatmoqda.

Mazkur maqolada huquqiy savodsizlik va jinoyatchilik o'rtasidagi bog'liqlik O'zbekiston tajribasi asosida tahlil qilinadi. Mavzuga oid mavjud qonunchilik, jinoyat statistikasi, sud-amaliyoti va ijtimoiy tadqiqotlar asosida huquqiy bilim darajasining pastligi fuqarolarning jinoyat sodir etish ehtimoliga qanday ta'sir ko'rsatayotgani o'rganiladi. Shuningdek, jinoyatchilikning oldini olishda huquqiy tarbiya va fuqarolik madaniyatini oshirishning o'rni ham alohida yoritiladi.

Huquqiy savodsizlik – bu fuqarolarning o'z huquq va majburiyatlarini bilmasligi, qonunchilikda belgilangan normalarni to'g'ri tushunmasligi yoki umuman ulardan bexabar bo'lishidir. Bunday holat nafaqat shaxsiy hayotda, balki ijtimoiy munosabatlarda ham turli muammolarni keltirib chiqaradi. Huquqiy savodsiz shaxslar, odatda, o'z manfaatlarini qonuniy yo'l bilan himoya qilishda qiynaladilar, huquqbuzarlikka duch kelgan taqdirda esa sukut saqlash yoki noto'g'ri yo'l tutishga moyil bo'ladilar.

O'zbekistonda bu holat ayniqsa quyidagi guruhlar orasida yaqqol ko'zga tashlanadi:

- **Yoshlar** – huquqiy tarbiya yetarli darajada bo'lmagani bois, ayrim holatlarda jinoyat sodir etishga yo'l qo'yish ehtimoli yuqori.
- **Qishloq aholisi** – axborot tanqisligi va huquqiy xizmatlarning yetarli emasligi sababli ko'pincha qonunlarni buzib qo'yadilar.
- **Ayollar** – oila va jamiyatda huquqiy savodsizlik tufayli zo'ravonlik yoki kamsitishga duch kelgan hollarda, o'z huquqlarini himoya qila olmaydilar.

Huquqiy savodsizlik ijtimoiy befarqlik, fuqarolik passivligi, korrupsiyaga nisbatan murosali munosabat shakllanishiga ham zamin yaratadi.

2. Huquqiy savodsizlik va jinoyatchilik o‘rtasidagi bog‘liqlik

Jinoyatchilik – bu ko‘p omilli ijtimoiy hodisa bo‘lib, uni keltirib chiqaruvchi sabablar qatorida iqtisodiy muammolar, tarbiyaning yetishmasligi, ruhiy holat va shuningdek, **huquqiy savodsizlik** asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Huquqiy bilim yetishmasligi shaxsni qonuniy chegaralarni bilmasdan noto‘g‘ri qaror qabul qilishga, ayrim hollarda esa jinoyatga qo‘l urishga olib kelishi mumkin.

O‘zbekistonda ayrim jinoyat turlarini sodir etgan shaxslarning huquqiy bilimi darajasini tahlil qilar ekanmiz, quyidagi holatlarni ko‘rish mumkin:

- **Firibgarlik va hujjatlashtirish bilan bog‘liq jinoyatlar** – ko‘p hollarda fuqarolarning o‘z huquqiy manfaatlarini qanday rasmiylashtirishni bilmasligi sababli sodir bo‘ladi.

- **Oilaviy zo‘ravonlik** – ayollar va bolalar o‘z huquqlarini bilmaganlari sababli, huquqiy yordamga murojaat qilmaydilar va zo‘ravonlik avj oladi.

- **Mehnat migratsiyasi bilan bog‘liq jinoyatlar** – chet elga chiqayotgan fuqarolar huquqiy bilimlarga ega bo‘lmagani uchun noqonuniy harakatlarga aralashib qolmoqdalar.

Shuningdek, jinoyat sodir etgan shaxslarning katta qismi – bu o‘rta yoki o‘rta-maxsus ta’limga ega, lekin huquqiy tarbiya va bilimdan mahrum insonlardir. Bu esa huquqiy savodsizlikning bevosita jinoyatchilikka ta’sirini ko‘rsatadi.

3. O‘zbekiston tajribasi: statistik dalillar va amaliy misollar

Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi IIV va Bosh prokuraturasi tomonidan har yili e’lon qilinadigan jinoyat tahlillarida quyidagi holatlar aniqlanmoqda:

- *2024-yilda respublika bo‘yicha sodir etilgan **jinoyatlarning 32%**i aynan yoshlar tomonidan sodir etilgan.*

- *Ushbu yoshlarning aksariyati o‘z huquqlari, majburiyatlari va javobgarlik darajasi to‘g‘risida to‘liq tasavvurga ega bo‘lmagani aniqlangan.*

- *Sud amaliyotida ko‘plab jinoyat ishi materiallarida “bilmaganman”, “qonunga zid ekanini tushunmaganman” kabi ifodalar tez-tez uchraydi.*

- *Aholi orasida o‘tkazilgan so‘rovnomalarda respondentlarning **45–50%**i “qonunlarni to‘liq tushunmayman” yoki “qonuniy yordamga muhtoj bo‘lsam, qayerga murojaat qilishni bilmayman” degan.*

Bundan tashqari, ayrim sudlangan shaxslarning keyingi intervyularida jinoyatga kirishishining sababi sifatida “qonuniy yo‘lni bilmaslik” yoki “noto‘g‘ri maslahat olish” kabi omillar tilga olinadi.[1]

O‘zbekistonda bunday holatlarning oldini olish maqsadida huquqiy ta’lim va tarbiyaga doir qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Jumladan:

- *Maktab va oliy ta’lim muassasalarida huquqiy savodxonlik darslari joriy etilgan;*
- *“Huquqiy axborot kuni”lar tashkil qilinmoqda;*
- *Adliya vazirligi va OAV orqali aholiga sodda tilda tushuntirilgan qonunlar tarqatilmoqda.*
- *Onlayn platformalarda (huquqiy portal, mobil ilovalar) yuridik yordam xizmatlari kengaymoqda.*

Ammo mavjud natijalar huquqiy bilim va tarbiya tizimini yanada kuchaytirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Adabiyotlar tahlili

1. Xolmatov Sardorbekning maqolasi: “Firibgarlik jinoyatlarining sabab-sharoitlarining qiyosiy huquqiy va ilmiy tahlili”[2]

Xolmatov Sardorbekning 2024-yilda chop etilgan maqolasi firibgarlik jinoyatlarining sabab-sharoitlarini qiyosiy huquqiy va ilmiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Maqolada firibgarlik jinoyatlarining kelib chiqish sabablari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy omillari va huquqiy jihatlari o‘rganilgan. Xususan, huquqiy savodsizlik firibgarlik jinoyatlarining oshishiga olib keluvchi muhim omil sifatida ta’kidlangan. Maqolada xorij tajribasi ham o‘rganilib, milliy muhitdagi firibgarlik jinoyatlarini kamaytirish uchun takliflar berilgan.

2. Ro‘zimurodov Obidjonning maqolasi: “Huquqbuzarliklarning sabablari va shart-sharoitlarini tahlil qilish: O‘zbekistonning huquqiy tizimidagi muammolar”[3]

Ro‘zimurodov Obidjonning 2025-yilda chop etilgan maqolasi O‘zbekistonning huquqiy tizimidagi muammolarni o‘rganadi. Maqolada huquqbuzarliklarning sabablari, shu jumladan huquqiy savodsizlik, tahlil qilinadi. Muallif huquqiy savodsizlikning jinoyatchilikning oshishiga olib keluvchi omil sifatida muhimligini ta’kidlaydi va bu muammoni hal qilish uchun huquqiy ta’limni takomillashtirish zarurligini ta’kidlashadi.

3. BMT Taraqqiyot Dasturining hisobot taqdimoti: “O‘zbekiston aholisining huquqiy muammolarini tahlil qilish”[4]

BMT Taraqqiyot Dasturining 2025-yilda chop etilgan hisobotida O‘zbekiston aholisining huquqiy muammolari tahlil qilingan. Hisobotda huquqiy savodsizlikning fuqarolarning huquqiy himoyasiz qolishiga olib kelishi, bu esa jinoyatchilikning oshishiga sabab bo‘lishi mumkinligi ta’kidlangan. Shuningdek, huquqiy ehtiyojlar tahlili o‘tkazilib, huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar taklif etilgan.

4. “Huquqiy savodxonlik nima?” maqolasi: Internet of Good Things Uzbekistan “Huquqiy savodxonlik nima?” nomli maqola O‘zbekistonning “Internet of Good Things” platformasida chop etilgan.[5]

Maqolada huquqiy savodxonlikning ahamiyati, uning fuqarolarning huquqlarini himoya qilishdagi roli va huquqbuzarliklarning oldini olishdagi o‘rni haqida ma’lumot berilgan. Maqolada huquqiy savodxonlikni oshirish orqali jinoyatchilikni kamaytirish mumkinligi ta’kidlangan.

XULOSA

Huquqiy savodsizlik jinoyatchilikning oshishiga bevosita ta’sir qiluvchi muhim omillardan biri sifatida O‘zbekiston tajribasida aniq ko‘rinmoqda. Fuqarolarning huquqiy bilim va ko‘nikmalarga ega emasligi, o‘z huquq va majburiyatlarini to‘liq anglamasligi jinoyatchilik holatlarining ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, qishloq joylari va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar orasida huquqiy savodsizlik yuqori bo‘lib, bu jinoyatchilikka moyillikni oshiradi.

Tahlillar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy savodxonlikni oshirish orqali jinoyatchilikning oldini olish, fuqarolarning huquqlarini samarali himoya qilish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash mumkin. Shu bois, ta’lim tizimida huquqiy bilimlarni keng joriy etish, jamoatchilik o‘rtasida huquqiy madaniyatni oshirish, shuningdek, bepul yuridik yordam xizmatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi hukumati va nodavlat tashkilotlari tomonidan huquqiy savodxonlikni oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar mazkur muammoni kamaytirishga yo‘naltirilgan samarali yo‘nalishlar sifatida baholanishi mumkin. Biroq, bu jarayon doimiy va tizimli bo‘lishi, barcha qatlamlarni qamrab olishi kerak. Faqat shu holda jinoyatchilikning kamayishi va huquqiy madaniyatning oshishi ta’minlanadi.

Shunday qilib, huquqiy savodsizlikka qarshi kurashish, huquqiy ta’limni rivojlantirish va fuqarolarni huquqiy himoya vositalari bilan ta’minlash orqali jinoyatchilik darajasini sezilarli darajada pasaytirish mumkin. Bu esa O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va taraqqiyotiga bevosita ta’sir qiluvchi omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va Bosh prokuratura statistik ma’lumotlari, 2024 52-bet.
2. Xolmatov Sardorbek, “Firibgarlik jinoyatlarining sabab-sharoitlarining qiyosiy huquqiy va ilmiy tahlili,” 2024 17-bet.
3. Ro‘zimurodov Obidjon. “Huquqbuzarliklarning sabablari va shart-sharoitlarini tahlil qilish: O‘zbekistonning huquqiy tizimidagi muammolar,” 2025 34-bet.

4. BMT Taraqqiyot Dasturining “O‘zbekiston aholisining huquqiy muammolarini tahlil qilish,” 2025 11-bet.
5. “Huquqiy savodxonlik nima?” maqolasi, Internet of Good Things Uzbekistan platformasi, 2024.